

Malissa Taylor, Land and Legal Texts in the Early Modern Ottoman Empire: Harmonization, Property Rights and Sovereignty

London: I.B. Tauris, 2023
ISBN: 9780755647682

RUKİYE YİĞİT*

Osmanlı toprak hukukuna dair literatür, uzun yıllar boyunca Halil İnalcık, Ömer Lütfi Barkan ve Colin Imber gibi araştırmacıların şekillendirdiği çerçevede ilerlemiştir. Bu çerçevede, Osmanlı'daki hukuk düzeni, "seküler hukuk" niteliğindeki kanunun, "dinî hukuk" niteliğindeki şeriatın bağımsız olarak ortaya çıktığı ve geliştiği varsayımına dayandırılmıştır. Şeriat ise çoğu zaman statik, değişime kapalı bir alan olarak değerlendirilmiştir. Ancak son dönem çalışmaları, böyle keskin bir ayrımın aksine, şeriat ve kanun arasında karşılıklı etkileşime dayalı dinamik bir ilişki bulunduğunu ortaya koymaktadır. Aynı çalışmalar, öncesinde merkezi iktidarın toplumu denetleme aracı ve hukukî olmaktan ziyade idarî bir tasarruf biçiminde değerlendirilen mîrî arazi rejiminin, içtihatlar yoluyla meşruiyet kazandığını ve devlet ile reâyâ arasında uzlaşmacı bir yapıya dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda Malissa Taylor'ın *Land and Legal Texts in the Early Modern Ottoman Empire* isimli çalışması, Osmanlı toprak hukukuna farklı bir bakış açısı getirmesi bakımından literatürde dikkate değer bir yere sahiptir. Bu yazıda, eserin konuya yaklaşımı, kullandığı kavramsal çerçeve ve yöntem açısından bir değerlendirmesi yapılacaktır. Bayram Pehlivan'ın aynı konuda ve aynı yıl yayımlanan *Sultan, Reaya ve Hukuk: Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Tarım Topraklarının Mülkiyeti Sorunu*

* Arş.Gör., İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü / Research Assistant, İstanbul University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences. İstanbul, Türkiye. ORCID: 0000-0002-7134-9889; e-posta: rukiye.yigit@istanbul.edu.tr

DOI: 10.26570/isad.1727725 • Gelis/Received 12.02.2025 • Kabul/Accepted 10.05.2025

Atıf/Citation Yığıt, Rukiye, "Malissa Taylor, Land and Legal Texts in the Early Modern Ottoman Empire: Harmonization, Property Rights and Sovereignty", *İslam Araştırmaları Dergisi*, 54 (2025): 207-213.

isimli çalışmasına, Taylor'ın yaklaşımını kavramsal ve yönetsel bakımdan daha iyi değerlendirebilmek amacıyla yer yer atıfta bulunulacaktır. Nitekim Pehlivan'ın farklı bir metodolojik perspektifle konuya yaklaşımı, Taylor'ın önerdiği çerçevenin sınırlılıklarını ve imkânlarını daha açık bir biçimde ortaya koyabilmek için anlamlı bir zemin sunmaktadır.

Taylor'ın eserinin merkezinde Osmanlı toprak rejiminin XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla uzanan süreçte geçirdiği dönüşüm yer almaktadır. Yazarın temel argümanına göre, bu süreç boyunca Osmanlı uleması ve bürokratları, tarım toprakları üzerinde güçlü bir devlet kontrolü kurmuş; toprak mülkiyeti ve vergilendirme sistemlerini yeniden yapılandırarak bu doğrultuda tutarlı ve sürekli bir hukuk sistemi inşa etmişlerdir. Ona göre klasik dönemin zirvesi olarak görülen Kanûnî dönemi kanunnameleri, söz konusu sistemin başlangıç noktasını teşkil eder. Bu bağlamda, Osmanlı öncesi Hanefi fıkıh literatüründe bulunmayan ve Ebussuud (ö. 982/1574) tarafından geliştirilen mîrî arazi anlayışıyla sultana daha geniş bir hukukî yetki alanı tanınmış, devletin tarım arazileri üzerinde denetimi güçlendirilirken, çiftçilerin kullanım ve tasarruf hakları da belirli sınırlar çerçevesinde güvence altına alınmıştır. Taylor'a göre, özellikle XV. yüzyıl ortalarından itibaren Osmanlı fetihleriyle ele geçirilen -Anadolu'nun büyük bir kısmı ile Rume-lî'deki Selanik ve Üsküp gibi şehirleri kapsayan- topraklar özel mülk (*milk*) değil, doğrudan devlet hazinesine (*beytülmal*) ait mîrî arazi olarak kabul edilmiştir. Bu uygulama, XVI. yüzyılda Ebussuud Efendi'nin içtihatlarıyla hukukî bir zemine oturtulmuş ve sistematik hale getirilmiştir. Böylece yeni düzende toprağın asıl sahibi devlet sayılmış; çiftçilere ise toprağı fiilen işlemeye devam ettikleri sürece, ömür boyu tasarruf hakkı, bu hakkın miras yoluyla intikali ve belirli hukukî koşullar altında üçüncü kişilere devri (tasarruf hakkının devri) gibi yetkiler tanınmıştır. Taylor, bu hakları bir "hak demeti" olarak kavramsallaştırır ve bu yapının zamanla yalnızca reâyâ ile sınırlı kalmayıp, üst sınıflara yayılarak kapsamının genişlediğini ifade eder. Böylece ilerleyen yüzyıllarda, icâreteyn, gedik ve malikâne gibi uygulamalar aracılığı ile askerî elitler ve şehirliler de benzer haklardan yararlanma imkânı bulmuştur. "Haklar demeti"nin bu şekilde genişlemesi, farklı toplumsal grupların toprakla kurduğu mülkiyet ilişkilerini ortak bir yasal zeminde tanımlamaya yönelik bir standartlaşma sürecini beraberinde getirmiştir.

Taylor, bu dönüşüm sürecini açıklarken, Hanefi fıkıh âlimlerinin yaklaşım-larını da iki temel kategoriye ayırır. Birinci kategoride değerlendirdiği "otonomist"ler, hukuk kaynağı olarak yalnızca sultanın emirlerini esas alırken, ikinci kategorideki "analojist"ler hem fıkıh kurallarını hem de sultanın yasa koyucu yetkisini dikkate alarak hükme ulaşırlar. Taylor'ın "bağdaştırma" (harmonization) ve "uzlaştırma" (reconciliation) olarak adlandırdığı

bu süreçte, şer'î hukuk ile sultanın otoritesi birbirine yaklaşmış ve nihayetinde hukukî düzlemde birleşmiştir.

Ebussuud'un mîrî arazi sınıflandırması, XVII ve XVIII. yüzyıl Hanefî fıkıh literatüründe, özellikle fıkıh eserleri ve fetvalarda geniş kabul görmüştür. Bu yaklaşım, yalnızca şer'î kaynaklara değil, aynı zamanda sultanın hukukî düzenlemelerini yansıtan kanun metinlerine de intikal etmiş; böylece farklı hukukî metin türleri arasında ortak bir anlayış tesis edilmiştir. Söz konusu sınıflandırmayı hukukî açıdan temellendirmek amacıyla, dönemin kanunnamelerine fikhî ifadeler dahil edilmiştir. Bu bağlamda Taylor, eserinin önemli bir bölümünü XVII. yüzyıla ait Kânûn-ı Cedîd ile Girit Kanunnamesi'nin karşılaştırmasına ayırır. Ona göre, Kânûn-ı Cedîd, Ebussuud'un geliştirdiği mîrî arazi anlayışı doğrultusunda, Osmanlı idarî uygulamaları ile Hanefî fıkıh ilkeleri arasında bir uyum kurma çabasıdır. Buna karşılık Girit Kanunnamesi, Taylor'ın tespitiyle, klasik Hanefî görüşlerine daha bağlı kalarak mîrî arazi rejiminin merkezileşen yapısına yönelik eleştiriyi yansıtmıştır. Bu sebeple fethedilen toprakların mülk sayılması gerektiğini ve mîrî arazi rejiminin öngördüğü tapu harcının bidat olduğunu savunmaktadır. Taylor'a göre bu metin, Kadızâdeliler ve Selefî çizgideki hukukçuların kurumsallaşmakta olan mîrî arazi rejimine yönelik yerel direnişini temsil etmektedir. Ancak bu karşı duruş, Girit ve çevresiy-le sınırlı kalmıştır.

XVI. yüzyıl ortalarından itibaren Ebussuud'un içtihatlarıyla hukukî/fikhî temeli atılan mîrî arazi rejimi, XVII. yüzyılda genel kabul görmüş ve bu dönemde Haskefi (ö. 1088/1677) gibi âlimlerin katkılarıyla klasik Hanefî içtihadı çerçevesinde sistematik hale getirilmiştir. Taylor'ın "mutasarrıflar çağı" olarak tanımladığı XVIII. yüzyılda ise, askerî elit, arazinin işletilmesinde doğrudan rol almaya başlamıştır. Aynı dönemde Şamlı ulema, özellikle de Abdülganî b. İsmâil en-Nablusî (ö. 1143/1731), Osmanlı merkezî hukuk anlayışıyla yerel pratikler arasında köprü kuran daha pragmatik bir yorum dili geliştirmiştir. Bu bağlamda, XVI. yüzyılda başlayan ve bu yorum geleneğinin etkisiyle Suriye coğrafyasında giderek güçlenen mîrî rejim uygulamaları, yüzyıllara yayılan kademeli bir dönüşümün parçası olarak 1858 Arazi Kanunnamesi ile hukukî bir zemine kavuşturulmuştur. Söz konusu kanunname Hanefî fıkıh külliyatının modern anlamda kodifikasyonuna yönelik bir "ön deneme" niteliğindedir. XVII. yüzyıldan itibaren sultanın emirleri ve kanunnameleri Hanefî fıkıhıyla giderek iç içe geçmiş, böylece çiftçilerden başlayarak üst sınıflara ve nihayetinde bütün Osmanlı halkına teşmil edilen mülkiyet hakları tarihsel bir süreklilik içinde kurumsallaşmıştır. Bu çerçevede Taylor, İslam hukukunun yalnızca fakihlerin kontrolünde gelişen bir alan olmadığını, siyasî aktörlerin de bu hukukî dönüşümde belirleyici rol oynadığını ileri sürmektedir.

Taylor, çalışmasında kullandığı kaynakları açıklarken, Brinkley Messick'in İslam hukukunun belgelerini "arşiv" ve "kütüphane" kategorileri altında sınıflandıran yaklaşımını bir referans noktası olarak benimser. Ancak bu tasnifi birebir uygulamak yerine, Messick'in yalnızca fetvalar için öngördüğü geçişkenlik alanını diğer bazı belge türlerini de kapsayacak şekilde genişletmeye çalışır. Bu bağlamda fetvalara ek olarak; kanunnameler, فرمانlar ve diğer hukukî belgelerin de hem teorik hem pratik boyutlar taşıyan karma doğasına dikkat çekerek bu keskin kategorik ayırımı esnetir. Bununla birlikte, Taylor'ın genel metodolojisi İslam hukukunun kendi geleneksel kaynak tasnif sistemine değil, modern Batılı sosyoloji ve hukuk teorileri çerçevesinde şekillenmektedir. Bu metodolojik tercih, İslam hukukunun özgün, çok katmanlı ve geçirgen kaynak yapısını modern kategoriler içerisinde daraltarak yeniden yorumlamasına yol açmaktadır.

Pehlivan'ın farklı bir metodolojik perspektifle aynı konuyu ele alışı, Taylor'ın önerdiği çerçevenin sınırlılıklarını ve imkânlarını daha açık biçimde ortaya koymaya imkân vermektedir. Bu bağlamda, Taylor'ın modern sosyohukukî kategorilerle şekillendirdiği anlatı, Pehlivan'ın klasik fıkıh geleneğine dayalı çözümlemesiyle karşılaştırmalı bir şekilde değerlendirilmeye çalışılacaktır. Pehlivan, XVI. yüzyılda Osmanlı toprak hukukunun -kendi ifadesiyle- "şeriatla nasıl uyumlu hale getirildiğini" incelemektedir. Ona göre bu süreç, tarım topraklarının hukukî statüsünü netleştirmeye yönelik bilinçli bir düzenlemedir. Zira Osmanlı'da toprak rejimi yalnızca teorik bir mesele değil; devletin iktisadi işleyişi, idarî sürdürülebilirliği ve toplumsal düzeni açısından da belirleyici bir unsurdur. Pehlivan çalışmasına, İslam düşüncesi çerçevesinde toprakta devlet mülkiyetinin tarihsel ve kavramsal temellerini tartışarak başlar. Bu bağlamda erken dönem Hanefi kaynaklarına dayanarak, fethedilen toprakların özel mülk haline getirilip getirilemeyeceği ve sultanın bu topraklar üzerindeki yetkisinin sınırları gibi meseleleri inceler. Yazara göre sultanın toprak üzerindeki otoritesi, şahsî bir mülkiyet (*mil*k) yetkisine değil; maslahat ve zaruret ilkeleri doğrultusunda toprak üzerinde düzenleme ve tasarruf yetkisine dayanır. Bu tasarruf yetkisi ise, şer'î çerçevede toplumun ortak menfaatini gözetten bir idare anlayışını ifade etmektedir.

Pehlivan, X. yüzyılda Tahâvî (ö. 321/933) tarafından geliştirilen ve klasik mülkiyet anlayışına alternatif olarak, fethedilen toprakları vakıf kurumu çerçevesinde kamu yararına tahsis eden yeni yorum arayışlarına odaklanır. Bu yorumun Orta Asya Hanefî geleneği içerisinde Serahsî (ö. 483/1090), Semerkandî ve İsbicâbî (ö. 535/1141) gibi şârihler aracılığı ile geliştirildiğini ve sonrasında Osmanlı topraklarında nasıl benimsendiğini ayrıntılı biçimde ortaya koyar. Bu çerçevede, Orta Asya Hanefî geleneği içinde geliştirilen "arz-ı havz" ve "arz-ı memleket" kavramlarını öne çıkarır.

Pehlivan, başta Ebussuud Efendi olmak üzere Osmanlı hukukçularının, bu kavramları, mîrî arazi rejimini meşrulaştırmak amacıyla nasıl yeniden yorumladıklarını ve dönüştürdüklerini ayrıntılı biçimde analiz eder. Ebussuud reâyânın toprak üzerindeki tasarruf hakkını “icâre-yi fâside” kavramı üzerinden yeniden tanımlamış; bu yaklaşım sonraki dönemde Osmanlı uleması tarafından benimsenerek sistematik bir hukukî çerçeve haline getirilmiştir. Böylece mîrî arazinin alım-satım ve vakıf gibi işlemlere konu olmasının önüne geçilmiştir. Yazar ayrıca tapu, ferağ, tefviz ve intikal gibi kavram ve kurumlar aracılığı ile reâyânın kullanım haklarının nasıl yeniden şekillendiğini ortaya koyar. Bu süreçte Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), Birgivi (ö. 981/1573) ve İzmirî (ö. 1165/1751) gibi âlimlerin konuya dair yaklaşımlarını mukayeseli biçimde inceler.

Pehlivan, ayrıca merkezî fetva otoritelerinin yanında taşra kadıları ve risale müelliflerinin görüşlerine de yer vererek, bu hukukî yapının yalnızca merkezî düzeyde değil, merkezi ve taşrayı kuşatan çoğulcu bir yorum geleneği içinde inşa edildiğini iddia eder. Sonuç olarak, klasik fıkıh şerhleri, risaleler ve kanunnameler gibi metinleri birlikte değerlendiren yazar, mîrî arazi sistemini yalnızca idarî bir uygulama değil, tarihsel içtihadı dayalı bir hukukî rejim olarak yorumlamaktadır.

Her iki çalışmanın içerik ve yöntem bakımından taşıdığı farklılıklar dikkate alındığında, Taylor’ın dört yüzyılı kapsayan bu hukukî değişim anlatısını fıkıh eserleri, fetvalar ve kanunnameler gibi çeşitli kaynaklara dayandırması, çalışmayı hem Osmanlı hukuk tarihi hem de İslam hukuk tarihi açısından değerli kılmaktadır. Ancak Taylor’ın, daha önce de değinildiği üzere, söz konusu kaynakları İslam hukukunun kendi tasnifi yerine Messick’in terminolojisinden hareketle açıklama çabası dikkat çekicidir. Her ne kadar Taylor, Messick’in tasnifini aynen benimsemese de kaynakları teorik ve pratik alanlara ayırma çabası büyük ölçüde Messick’in kavramsal çerçevesinden etkilenmiştir. Zira Samy Ayoub ve Guy Burak gibi araştırmacılar da Messick’in teorik ve pratik kaynaklar arasındaki etkileşimi ihmal eden indirgemeci tasnifinin, İslam hukukunun bilgi üretimi ve bütüncül yapısını tam olarak yansıtmadığını ifade etmişlerdir. Buna ek olarak Taylor’ın -aynı tasniften hareketle ifade edecek olursak- arşiv kaynaklarını kullanmaması ve fikhî pratik hakkında yeterli bilgi sunmaması, çalışmanın hukukî çeşitliliği yansıtmaya kapasitesini önemli ölçüde sınırlamaktadır.

Pehlivan ise kullandığı kaynakları fıkıh edebiyatının özgün yazın türleri çerçevesinde sınıflandırarak; “fetâvâ, nevâzil” ve “vâkıât” literatürü aracılığı ile Hanefî içtihat geleneğinin izini sürmektedir. Klasik fıkıh metinlerini, şerhleri, risaleleri ve kanunnameleri birbiriyle bağlantılı normatif halkalar olarak değerlendiren bu yaklaşım, hukukî sürekliliği ve içtihadî gelişmeleri açıklama çabasıyla önemli bir çerçeve sunar. Bu yönüyle Pehlivan,

metinleri tarihsel bağlamları içinde ilişkilendirmeye odaklanırken, Taylor kaynaklarının daha çok üretim ve dolaşım süreçlerine odaklanır.

Taylor'ın çağdaş sosyohukukî literatürden ödünç aldığı "harmonization, sovereignty, otonomist, analojist" gibi kavramsallaştırmalar, Osmanlı hukuk düşüncesine katmanlı bir analiz imkânı sunmakla birlikte, bu kavramsal çerçevenin çalışma boyunca tutarlı biçimde sürdürülemediği ve kavramlar arası ilişkilerin yer yer muğlak kaldığı görülmektedir. Pehlivan'ın çalışmasında ise bu türden kavramsal bir çerçeve doğrudan inşa edilmemekte; bunun yerine, metinler arası karşılaştırma yoluyla, klasik fıkıh terminolojisinin (*örf, maslahat, icâre-yi fâside, arz-ı havz, arz-ı memleket gibi*) kazandığı yeni anlam dünyası keşfedilmektedir.

Taylor XVII ve XVIII. yüzyıllardan bugüne taşıdığı yeni veri ve yorumlarla Osmanlı toprak hukukunun tarihsel gelişimini tasvir eden güçlü bir anlatı ortaya koymaktadır. Konuya metinlerin üretim ve dolaşım süreçleri üzerinden yaklaşarak, hukukî metinlerin kimler tarafından ve hangi toplumsal bağlamda üretildiği, taşrada nasıl bir otorite işlevi gördüğü gibi sorular etrafında çalışmasını şekillendirir. Risale, fetva ve sicil gibi belgeleri yalnızca normatif kaynaklar olarak değil, aynı zamanda yazılı iktidarın üretildiği araçlar olarak ele alır. Bu yönüyle Taylor'ın eseri, hukuk tarihi ile sosyal tarih arasında bir köprü kurarak yazma pratiklerini sosyopolitik bağlam içinde anlamlandırmaktadır. Bununla birlikte, mîrî arazi anlayışının sultanın mülkiyetiyle ilişkisi ve örfi yetkilerin şeriatla nasıl bağdaştırıldığı gibi çalışmada sıklıkla geçen soru ve sorunlara tatmin edici bir cevap verilmez. Pehlivan ise mîrî arazi rejiminin temellendirilmesi olgusu çerçevesinde, Osmanlı şeyhülislamlarının, klasik Hanefi doktrini ile pratik ihtiyaçlar arasında nasıl bir uyum kurduklarını metin merkezli bir çözümlemeyle ele alır. Böylece Pehlivan, normatif metinlerin içsel dönüşümünü ve şeriat-kanon ilişkisini içtihadî imkânlar üzerinden analiz etmeye çalışır.

Pehlivan ile Taylor, Osmanlı toprak hukukunu ele alırken farklı yöntemsel ve kavramsal perspektifler benimsemekte ve böylece alan yazınına birbirini tamamlayan katkılar sunmaktadır. Bu iki eser arasındaki en belirgin farklardan biri, şeriat ve kanun arasındaki ilişkiye bakış tarzıdır. Pehlivan, Hanefi fıkıhı içinde şeriatın içtihat yoluyla değişebilirliğini savunarak, Osmanlı uygulamasının mezhep doktrini ile nasıl telif edildiğini gösterir. Taylor ise bu tür bir normatif bütünlük arayışına girmez; onun için önemli olan, metinlerin yerel bağlamda nasıl üretildiği ve dolaşıma sokulduğudur. Böylece Pehlivan hukukî meşruiyetin fikrî temellerini, Taylor ise bu meşruiyetin sahadaki inşa süreçlerini analiz eder.

Pehlivan ile Taylor'ın çalışmaları, Osmanlı toprak rejimine farklı yönlerden yaklaşılar da birbirini tamamlayan iki bütüncül yorum sunar. Pehlivan Hanefi fıkıh geleneği çerçevesinde mîrî arazi sisteminin şer'î meşruiyetini

normatif metinler üzerinden analiz ederken, Taylor aynı meseleyi metin üretim pratikleri ve bilginin dolaşımı bağlamında ele alır. Her iki çalışmanın yöntemsel farklılıkları, Osmanlı toprak hukukunun yalnızca idarî bir düzenleme değil, aynı zamanda bilgi üretimi, meşruiyet inşası ve siyasal otoritenin kurumsallaşmasıyla yakından ilişkili çok katmanlı bir yapı olduğunu göstermektedir. Birlikte okunduklarında, hukukî-tarihsel derinlik ile metinsel-toplumsal analiz bir araya gelerek, Osmanlı hukuk düşüncesine dair daha kapsamlı ve dengeli bir kavrayış imkânı ortaya çıkar. Bu sebeple her iki çalışma da Osmanlı toprak hukukuna dair araştırmalar için kapsamlı bir perspektif sunan önemli başvuru kaynakları arasında yer almaktadır.